

השעון אינו מתקתק בארץ שכוחת אל

בעיה שיש לה חשיבות רבה בספרות זמננו, ורבים ביותר הסופרים המקדישים לה מקום נרחב ביצירותיהם היא בעיית הזמן, בעייה הטעונה משמעות סמלית מיוחדת. בעייה זו תופסת מקום מרכזי בספרו של קרלו לוי ספר המתקרא "השעון" (1) — שם מתאים ביותר לספר שעיקר ענינו הזמן המשתנה והזמן החולף. קרלו לוי הוא אישיות רב גונית, שפעולותיה אינן מצטמצמות לספרות בלבד. אנו לומדים עליו ועל מעשיו מתוך הספרים שכתב, שרובם אוטוביוגרפיים במידה מסוימת. אני מדגישה כאן, במכוון, את צרוף המילים "במידה מסוימת". משום שקרלו לוי אינו כותב אוטוביוגרפיה במובן המקובל של המילה. כיצד נגדיר זאת — אולי כך: קרלו לוי מתאר, הוא אינו משתפך. הוא מתכוון להביא בפני הקורא את העולמות השונים אשר הוא נקלע לתוכם. הוא אינו מתכוון לשפוך בפני הקורא את לבטני הנפשיים, הוא אינו מתכוון כלל וכלל לתת דו"ח מלא על מצבו הנפשי, המעורער או הבלתי מעורער. הוא אינו דוגל באופנה של סטריפ טיז רוחני — כמו למשל אלברטו מורביה.

מאידך גיסא, קרלו לוי אינו כותב רומנים. הוא מספר, לרוב, פרקי חווי, או תולדות מסעות. קשה, באמת, להגדיר בדיוק את הסוג הספרותי, אליו משתייכים ספריו. הם בנויים מאותו חומר כמו הרפורטג'ות, סוג כתיבה הנוטה כיום לפופולריות רבה. אלא שלא נוכל להגדירם כרפורטג'ות. רפורטג'ות, בפיו של מוקיר ספרות, יש בהן קצת טעם לגנאי. מכנים כך כתיבה שהיא אקטואלית יותר מאשר בעלת ערך קיים. ואילו אפילו ספרו הראשון של לוי, שנכתב על רקע שנות השלושים, על איטליה הפאשיסטית שלפני מלחמת העולם, עדיין קריא כיום כבשעה ושהוא נכתב. בתרגום מילולי שמו "ישו נעצר באבול" (2), ואילו לעברית תורגם תחת הכותרת "ארץ שכוחת אל" (3), כותרת שאף היא הולמת בתכלית את עניין הספר. אמנם, דווקא לעניין הנושא המיוחד שלנו כיום, מתאים השם "ישו נעצר באבול" יותר, ואני מדגישה את המילה "נעצר". כי לשם "ישו" אין כאן מובן דתי כלשהוא. הכוונה היא לזרם ההתפתחות והמתחשבה שנפסק. קרלו לוי, רופא וציר, הוגלה בשנת 1935, בהיותו בן 33, למחוז הכפר גליאנו, בשל התנגדותו למלחמת חבש. הספר מתאר את החיים המסכנים שבכפר הנידח. הוא פותח עם הגיעו של הסופר, ומסתיים עם עזיבתו. על מהות הזמן שנעצר, כביכול, במקום זה, אנו שומעים עוד בדף הראשון, וכך כותב הסופר:

"אין אנו נוצרים", כך הם אמרו לי, "ישו הגיע רק עד אבול". נוצרי

בלשונם פירושו אדם; ומשפט זה, ששמעתיו מפייהם מאות פעמים, אינו אלא ביטוי לרגש נחיתות ויאוש. "אנו איננו נוצרים, איננו בני אדם. לא רואים בנו אנשים, אלא חיות, בהמות משא". אך המשפט הוא גם בעל מובן עמוק הרבה יותר; כמו כל ביטוי סמלי יש לו אף מובן מילולי. ישו באמת הגיע רק עד אבולי, מקום שהכביש והרכבת סוטים מן הים והתוף וחודריב לארץ תולקנית השוממה. ישו מעולם לא הגיע עד כאן, כמוהו כמו הזמן. "הנשמה האינדיבידואלית, התקווה או הקשר בין סיבה למסובב, כמו ההגיון האנושי וההיסטוריה". גם לא אחד מאנשי המערב הנועזים הביא עד כאן את מרגש הזמן המשתנה והמתחלף... עיתות השנה חולפות על פני האכרים, מלפני שלושת אלפי שנה... כל בשורה אנושית ואלוהית לא כוונה אל עוגי קשה עורף זה... ישו לא ירד לארץ קודרת זו, בה אין חטא ואין גאולה, בה אין רע מוסרי, אלא סבל מציאותי הקשור לעיקרי הדברים. ישו הגיע רק עד אבולי".

עיקרון הזמן העומד מודגש לאורך הספר כולו. יש שהוא משתקף מתאורים ריאליסטיים רגילים, יש שהוא מתבטא באירועים רגילים בכיכול שמתלווה אליהם פירוש סמלי, ויש שהוא מוצא את צידוקו במומנט אל-טבעי, סוריאליסטי אגדי. אשר לתיאורים הריאליסטיים — הרי הספר כולו הוא פרי התרחשותו של המחבר מהווי האיכרים הדלים במחוז גידח, הווי שכמעט ואין לו כל קשר עם המתרחש בעולם הגדול, ועולם הנראה כה רחוק וכה בלתי מושג. לאיכרים אלה, מדגיש המחבר, אין נחלה וחלק בכל הנעשה והמתחולל ברומא הרחוקה. לאכרים עצמם אין כל יחס למדינה ולמאורעות הזמן. "רומא" היא בפייהם מילה זרה, עויינת. לגולים היושבים בקרבם במצוות השלטונות הם מתיחסים ביחס אוהד, משום שגם אלה מסוכסכים עם "רומא", דהיינו, עם המדינה, עם השליטים, עם עריצי העולם הנוה. הפוליטיקה, שהיא אחת מהתגלמותי הזמן, אינה מעניינת אותם ואינה מלהיבה אותם. ראש המועצה, שהוא, כמובן, פשיסט גלוב, אינו מצליח בשום אופן לרתום את האיכרים לעגלת התעמולה הפוליטית. כשהוא מודיע באופן רשמי על אספה פוליטית, ממהרים כל האיכרים להתחמק בדרכים ועקלקלות לשדות, בכדי שלא להפסיד יום, ועבודה; כדי להצליח לקבץ בכל זאת כמה משתתפים חייבת המשטרה לסגור את הדרכים המובילות מן הכפר לשדות בהשכמת הבוקר, וכך לפחות לאסוף כמה מן המאחרים קום, ולהבהילם לאספה. באותו זמן מתנהלת מלחמת חבש, אך לאכרים אין כל עניין בה. והם שואלים: "אם יש לאלה ברומא די כסף כדי לגהל מלחמה, מדוע אינם מתקנים תחילה את הגשר מעל לנהר האגרי, ושהתמוטט לפני ארבע שנים? יכולים היו גם לבנות סכר לנהר, לחפור בארות חדשים, ולנטוע עצים ביערות, במקום לכרות את מעט העצים שעדיין נותרו לפליטה". וקרלו לוי מרחיק לכת עוד יותר. לא זו בלבד, שהוא מדגיש את אי-שייכותם של האיכרים למסגרת הזמן השוטף, מבחינת הרגשתם ואורח חייהם, אלא שהוא גם מספר שבחיצוניותם יש משהו ארכאי, עתיק, מעבר לגבולות הזמן.

השעון אינו מתקתק בארץ שכוחת אל

יש, אמנם, יסוד אחד בחיי הכפר, שאפשר היה לצפות שייצג את העולם המודרני והתפתחותו: הכוונה לאכרים "האמריקאיים", כלומר, ילידי הכפר שהגרו לאמריקה, ומסיבות שונות חזרו שוב. אולם אכרים אלה הביאו עמם רק סימנים היצוניים של העולם החדש: בנשמתם לא קנה לו החדש שביתה. קרלו לוי מספר, שהמכשירים והכלים בידי האכרים — המעדרים, הגרזינים, הסכינים, המספרים, נוצצים ובחידושם, והם תוצרת פייטסבורג משובחת. אך כל אלה אינם אלא מבליטים את דרך העבודה עצמה, שלא נשתנתה מאז קדמת דנא. הנשים טוות צמר על גולים ישנים נושנים, וגזרות את החוטים במספרים מבהיקים ונוצצים, עשויים פלדה אמריקאית. האביזרים הנוצצים והמבריקים אינם אלא גרוטסקיים בסביבה ובתנאים אלה.

לא רק חיי האכרים מתנהלים מחוץ למסגרת הזמן האקטואלי, אף חיי האדם הגולה מעירו וממקום פעילותו הקבוע מקבלים מימד אל-זמני. עובדה זו מתבטאת, בין השאר, בהתרחשויות רגילות לכאורה: המחבר מספר לנו על חג המולד וראש השנה של שנת 1935. הוא יושב במטבח בית מגוריו, לפני האח המבוערת, ורצה להשאיר ער עד שעת הצות — כניסת השנה החדשה. אולם — שעונו בעצר, ומבחוץ לא הגיע אליו כל סימן של הזמן התולף. וכך מסיימת שנת 1935, כדברי המחבר, "ברגע בלתי מוגדר". בתמונה של השעון הנעצר אנו עתידים להפגש שוב, וביתר הדגשה, בספר "השעון". ושוב תיאור של עצירת הזמן: קרלו לוי מבלה את הלילה בבית אכרים, שם גוסס חולה אנוש. הוא חש את מציאות המוות בבית, ומצטער על אולת ידו וכאבם של האכרים. אך יחד עם זאת הוא חש הרגשת שלום ושלווה. "הרגשתי עצמי מנותק מכל, מכל מקום, מכל יעוד, איבוד מחוץ לתחומי הזמן בתוך הנצח. הרגשתי כמי שאינו מוכר לבני האדם, חבוי מעיניהם, כמו הניצן שתחת קליפת העץ. האזנתי לתוך הלילה ולפתע דומה היה עלי הדבר, כאילו חדרתי ללב ליבו של העולם. הרגשתי אושר חסר גבולות, כמות לא הרגשתי מעודי, הציפה אותי בגלי חום ושיפע". ברור, דווקא נוכחותו של המוות, שהוא אחד מהתגלמויות הזמן, פועלת כאן בצורה משחררת כל כך. וכמוהן מלווה לזאת הרגשה אחרת, טבעית מאוד, שלעיתים רחוקות מוכנים להודות בה: הרגשת עליונות של הבריאה לגבי התולדה — הרגשה הקיימת תמיד, אך מסותרת תחת תילי תילים של רגשות וקונבנציות.

יסוד נוסף, המדגיש את אי-הרלוונטיות של הזמן בפנינת ארץ נידחה זו, הוא היסוד העל-טבעי, המופיע בצורות מצורות שונות. המחבר מספר בפרוטרוט על אמונתיהם השונות והמשונות של אנשי המקום; הוא עושה זאת ברצינות גמורה, מבלי להגניב לדבריו כל נימה, ולו קלה שבקלתה, של ולזול, עליונות, או אפילו פקפוק. כשאנו קוראים על יוליה הקוסמת, סוכנת הבית של המספר, או על נשמות הילדים שמתו ללא טבילה, והן משתעשעות במעשי קונדסות רבים ועליונים, ועוד כהנה וכהנה — קשה לנו להחליט מה חושב הסופר עצמו.

הוא מיטיב להסתיר עצמו מאחורי חומה של אוביקטיביות מושלמת, ונותן לדברים לדבר בשם עצמם. מתקבל הרושם, שהסופר רואה את מכלול האמונות הזרות והתפלות כחלק בלתי נפרד מן הנוף ומן האנשים, בשממה תרבותית זו. החיים במקום מנותק ומרוחק זה משפיעים בסופו של דבר על המתבר. מצד אחד הוא סובל מעובדת גלותו, מחוסר האפשרות של החלפת דיעות ומחשבות בחוג של אנשים המתאימים לו. מצד שני, כאשר הוא מקבל הופעה לכמה ימים, ונוסע צפונה לביתו בלוויים המתמיד של שני שוטרים, קשה לו להתאים עצמו לקצב העולם המודרני. הוא אינו מוצא לשון משותפת עם חבריו משכבר. הוא חש הרגשת ריחוק וגיתוק, שאינו יכול להתגבר עליה; למרבה התמיהה, הוא אינו מצטער כלל כאשר חופשתו הקצרה מסתיימת, ועליו לחזור לגגליאנו, מקום גלותו. כאשר מגיע בשורת שחרורו במפתיע, שנתיים לפני המצופה, אין שמחתו שלמה. הוא שוהה עוד כמה ימים בכפר, ומבטיח לאכרים לחזור ולשוב. הבטחה שאינו עתיד למלא אותה — כלשון האכרים, האומרים תמיד "מחר". תמיד הב מצפים ל"מחר", אך "מחר" זה בלשונם פירושו — לעולם לא. וכך הכל נשאר קופא על שמריו, עומד במקומו; היום שווה לאתמול ואתמול שווה למחר; ואילו המחר האמיתי — לעולם לא יגיע.

מ"ארץ שכוחת אל" אנו עוברים לספר אחר של אותו סופר, בו בעיית הזמן תופסת מקום נכבד עוד יותר. כך מעיד עליו כבר שמו של הספר, "השעון". בדף השער מוגדר הספר כ"רומן", הגדרה העלולה לעורר תמיהה. אמנם כבר נתרגלנו לעובדה, שהרומן של המאה העשרים אינו שווה בצורתו לרומן של המאה ה-19. במאה ה-19 נכתבו רומנים צוהניים, מעובדים היטב, המגוללים בפני הקורא יריעת עלילה מסוכסכת, משולבת וארוגה בקפדנות. המאה העשרים היא מאה של שבירת כלים וצורות — מכל מקום בספרות, במה שמחוץ לתחומי הספרות אין אנו דנים עתה. בימינו מסמלת ההגדרה "רומן" יצירה שונה מאוד במהותה מזו שהיתה בקראת "רומן" במאה ה-19. גם הספר "השעון", שאנו עומדים לדון בו, אינו יוצא מכלל זה. המבנה הצורני-סטרוקטורלי רופף, עלילה או התפתחות עלילתית אין להבחין בו, ואת מקומם של הארועים השונים תופשות שיחות ארוכות יותר או פחות. הספר מתאר לילה ויממה ברומא, נסיעה לנפולי, לילה ובוקר בנפולי, נסיעה חזרה לרומא, המסתיימת בשעה 3 לפנות בוקר. בסיכום — 3 ימים ו-4 לילות. כשאר ספריו של קרלו לוי, הספר כתוב בגוף ראשון, והוא אבטוביוגרפי בעיקרו. אמנם, בסופו של הספר אנו מוצאים את ההערה הרגילה, שאין לזהות את האנשים הפועלים עם אנשים חיים. אך היות והעיקר כאן לא ארועים אלא מחשבות ושיחות, ואלה ודאי משל המחבר הן, הרי שהיצירה היא ביטוי העצמי של קרלו לוי.

לכאורה, אין חידוש רב בבנינו ובצורתו של הספר. אנו רגילים לספרים מודרניים, אשר עוקבים אחר אדם מטויים ומעשיו ומשך יום אחד או ימים אחדים.

השעון אינו מתקתק בארץ שכוחת אל

בימים אלה לא מתרחשים מאורעות גורליים במיוחד; הסיפור משופע בפרטים, כביכול אין הבחנה בין עיקר לטפל. גם הטכניקה של "ההשלכה לאחור", או בעברית מקורית, הפלשבק, שלוי משתמש בה, ידועה לנו היטב; וזאת לא רק מן הספרים. בפרטים, למשל, משתמשים בה עד לזרא. ובכל זאת — יש כאן משהו שונה, מיוחד; פנים חדשות לטכניקה משומשת.

הספר מתחיל בנקודה בה מתכוונן המתבר למנוחת הלילה שלו; ברומא שלאחר מלחמת העולם השנייה. בהתבוננו מן החלון בנוף, ובהעבירו מבטיו בחדר בו הוא נמצא, מתעוררות בו מחשבות שונות; למשל, על פשר הרחש הנשמע ברומא בלילות. למעשה, מתחיל הספר בהרהור זה, ורק בהמשך הסיפור מסתבר מקומו הכרוניולוגי של הרהור. כבר כאן אנו עומדים על תכונתו היסודית של הספר: ריאליזם משולב בסוריאליזם. כי מהו אותו רחש לילי של רומא? "ברומא, בשעות הלילה, דומה ששומעים שאגת אריות", כותב קרלו לוי. משפט ראשון זה מכניס אותנו לפני ולפנים האווירה המיוחדת שבספר. קשה היה למצוא דימוי הולם יותר, מתאים יותר למטרת המחבר. נהמת אריות — מה רבות האסוציאציות המתעוררות בנו למשמע תיאור זה. רחש עמום, בליל קולות של עיר לילית; קול הכולל בתוכו מן האיום — שהרי אין להעת מה כוונתו של האריה הנוהם והשואג; והעוד יש בתיאור הזה, "שאגת אריות", מן היסוד הרציונלי והאי-רציונלי כאחד; ויש גם מה שהוא על גבול הדמיון והמציאות, הערנות והתנומה. תערובת של הסתכלות מציאותית, תיאור ריאליסטי, והעלאת דימוי מעולמות רחוקים, המעביר את מחשבותינו מן ההווה הגיאוגרפי-היסטורי לעבר. אריות ברומא: הד ממלחמות הגלדיאטורים בחיות הטורפות בימי הקיסרים העתיקים, בזמן גדולתה של רומא בעבר; הד גם לתקופה הפאשיסטית, שאך זה עתה חלפה.

אנו עומדים עדיין באותו תיאור אתחלתי. מבטי המחבר מופנים עתה מן הנוף החיצוני החדרה. הצעד הבא — הרהורים על טבעם של חדרים שכורים. שהרי הסופר מתגורר עתה, והתגורר כבר שנים רבות, בחדרים שכורים ארעיים. והסופר קובע קביעה ישיש בה מן ההפתעה: השכרת חדרים יש בה משום צורה מוסווה של זנות. והוא ממשיך ומסביר את חבריו התמותהים הללו: שהרי על ידי השכרת חדר מוסר בעל הדירה חלק מסויים מאוד מעצמו, חושף חלק מחייו הפרטיים הבהלט לעין זרים ולהערכת זרים. הסופר מעלה במחשבתו את סוגי החדרים השונים בהם גר עם חבריו ובשנות ה-30. טכניקת-העלאת-פרטים-מן-העבר זו באה כאן שלא לצורך העלילה, שהוא השימוש הרגיל בדרך כתיבה זו. לא מתמשך סיפור מסויים מן הימים ההם לזמן ההווה. הקשר הוא מחשבתי-רעיוני, מכון מראש. הסופר מדגיש את השוני הרב שבין הימים ההם והעבר הקרוב, הוא זמן המלחמה. הוא מזכיר את הפחד, הבריחה, והסתתרות בימי המלחמה; מדגיש את אי הבטחון שבהווה והחרדה לקראת הבאות. החדר השכור

משמש סמל, כי הוא מדגיש את תלישותו של האדם הגר בו, אדם שאין לו בית משלו.

כל עצם הנמצא בהדר מצורר ושושרת מחשבות. המיטה הרחבה והנחתה מזכירה לו לסופר את ימי ילדותו. אולם התפץ החשוב ביותר הוא השעון, שעון אומגה יקר שקיבל הסופר בזמנו מאביו ושעתה הוא מוציאו מן הכיס ומניחו על השולחן בצד המיטה. מופיעה תיאוריה על מהות השעון, על תפקידו בחיי האדם. כי השעון מונה את הזמן הטכני, שעה ושחיי האדם יש להם באמת זמן פנימי משלהם. קצב חיי הילד, המבוגר והזקן שונה בהחלט. הזמן ארוך מאוד בעת הילדות, כאשר מגלים ועולמות חדשים בכל יום ובכל שעה; והוא אץ טס לקראת המוות והכליון בזמן הניקנה, כאשר רגע אחד חומה למשניהו ואין עוד חדש תחת השמש לגלותו.

התבליטים שעל התקרה אף הם משתלבים בתיאוריות על מהות הזמן. התבליטים שבתקרת חדרו הנוכחי מזכירים לו למחבר את התבליטים שעל תקרת חדר הוריו, לפני שנים רבות. בהיותו ילד היה מתבונן באותם תבליטים, והיה משתקע בקווים המעוקלים של הציורים השונים. בהתבוננות מאומצת היה נתקל בנקודה מיוחדת, בה נצטרפו כל הקווים וכל התנועות לאחדות אחת, לחוסר תנועה מוחלטת. להמצא מחוץ לכל תנועה, פירושו גם להמצא מחוץ לגבולות שלטון הזמן. באותה התבוננות פתר הילד בזמנו את סוד הזמן, אולם כאשר נתבגר אבד הימנו הפתרון.

כאשר מתעורר הסופר למחרת, עולה בהעתו חלום מזור, שתלם בשעת טרם יקצה: חלום על אבדן השעון, ומציאתו כשהוא פגום. והנה השעון שבמציאות נשמט מידי ונשבר, הוא נפגם בדיוק באותה צורה כבתלום. מתברר, שהשענים הרגילים אינם יכולים לתקן את השעון. לאחר חיפושי סרק אחר שענים מומחים, נאלץ הסופר להפסיק את חיפושיו וללכת לעבודתו — הוא עורך עיתון; עיתון המגנהל על חשבון אידיאלים וכיס ריק. החברים במערכת מקשיבים כולם בתשומת לב רבה לסיפור על החלום והשעון ומציעים פירושים שונים למקרה המזור. אולם — וזה מענין — הם אינם מעלים, בכל הסבריהם, את הקווי היסודי ביותר. אף הסופר עצמו אינו מעלה אותו. כוונתי, שהשעון הוא סמל החיים החולפים, ומכאן — המוות. לכאורה, קשה למצוא חפץ נפוץ ורגיל יותר משעון. לכל אדם שעון, בכל בית שעון, בכל מקום ציבורי שעון. עשרות פעמים ביום אנו מעיפים מבט חטוף בחפץ שימושי זה, מבלי להשתדל כלל לרדת לעומקו של הפירוש המטפיוזי לפעולה זו. אין זה משנה את העובדה, שלשעון מטען סמלי משלו, וחיים מוזרים שאין בכוחינו להשתלט עליהם. לעולם לא נצליח לעצור את השעות החולפות, שהשעון מונה אותן ללא רחמים. כבר הקדמונים עמדו על כך. בציורים מימי הבינים, מופיע מלאך המוות לעיתים קרובות כשבידו — שעון חול. שעון החול

משמש נושא אהוב למשוררים המטפזיים באנגליה במאה ה-17. וישנם ציורים חדשים יותר בהם ראשו של מלאך המוות הוא שעון.

אך, כאמור, הסופר וחבריו נמנעים מלהשמיע את המילה "מוות". הם קרובים מדי למלחמה, קרובים מדי לזוועה שחלפה ומאיימת שוב. הסופר אומר במקום אחר, כי האנשים החיים אינם יכולים להביט בפני המתים, ומרגישים מיד צורך לכסותם מעין רואים. אולי כצאן ההסבר, מדוע משמעותו האמיתית של השעון אינה מוזכרת משך השיחה הארוכה? ואולי, אם נעקוב בתשומת לב אחר הסיפור, נגיע למשמעות זו במקום אחר? אך לעת עתה אנו נפרדים לזמן מה מן השעון. עדים אנו לוויכוחים שונים בין חברי המערכת, וויכוחים על נושאים שונים ביותר. אחד הנוכחים מתקיף את טולסטוי. מדוע ועל מה? משום, שלדעתו, חסר טולסטוי את תחושת המוות. טולסטוי כולו (אני מצטטת) "רגעים של חיים גדושים, ללא סיגים, ללא צללים, מעבר לתחומי הסיפור". כלומר, טולסטוי נמצא מחוץ לתחומי הזמן.

סאקרוברט המקפץ על חבל, עוברים אנו עם קרלו לוי מענין לענין, ביתר דיוק — מרעיון להעיון. אנו שומעים על המסעדה בה המחבר סועד, על השוק השחור של איטליה שלאחר המלחמה, על כל התגובות האנושיות הקשורות בתופעה זו. המחבר מוצא לבסוף, לאחר חיפושים מרובים, אדם המסוגל לתקן את השעון. אולם מיד הוא מאבד את הפתק עם המספר והדרוש לו כדי לזהות את שעונו ולקבלו מידי השעון. מבאן והלאה אין אנו שומעים עוד על השעון. (השעון המסוים הזה).

ושוב מתארעים ארועים שהם על גבול הדמיון והמציאות. למשל: חיפוש אחר אשה מסוימת ברובע עניים. תיאורים ריאליסטיים לכאורה, עד שאנו מגיעים לים עכברושים חי ושוורץ על גל שופכין הממלא את החצר כולה ונערם לגובה של מטרים. ים אפור, מתרוצץ, מעורר זוועה, הנראה כחלום בלהות אך לא בתמונה לקוחה מן המציאות. ודוגמה שונה לגמרי: גאווה של ראש הממשלה, המנסה לשוא להציל את ממשלתו. האנשים שבאולם הופכים לסמלים נדירים, והפוליטיקה זוכה להתגדרות שלא היינו מעלים על דעתנו כלל ועיקר. ההרגשה הכללית המשתלשלת עלינו, למרות שהדברים אינם נאמרים במפורש, היא, שזמן האידיאלים, הכמיהה לחופש, התעוררות הרגשות הנעלים שלאחר המלחמה — חלף ואיננו. העולם חוזר לסדרו וצועד לקראת עתיד בלתי נודע.

אחת הדמויות המופיעות אומרת כך: "אומרים כי הדרך האמריקאית היא דרך החופש, והדרך הרוסית — דרך הצדק; אך הדרך האיטלקית שונה היא, וזהי דרך הצדקה. הסבורים אתם, כי הצדקה, שהיא אחת מן המידות החשובות, ערכה קטן מן השיטות האחרות? מדינתנו מבוססת על הצדקה, וזהי מדינה של צדקה. מובן שלצדקה ממשלתית אופי מיוחד משלה: וזהי צדקה המופנית אל עצמה, והנוגעת אך ורק לאנשי המדינה המושחתת עליה. המדינה היא התגלמות הצדקה

והיא גם המחלקת אותה; היא מפורת אותה בין חבריה, פקידיה, קרוביה, ידידיה, בין כל אלה המתקיימים עליה במישרין או בעקיפין.
האם קטע זה מעורר מחשבות בלב הקורא הישראלי?

אמרנו שהסופר מתעלם מן הקשר שבין השעון והמוות. והנה בכל זאת מופיע המוות בספר, במסווה שונה. כפי שצריך להיות, קורה החבר בלילה. המתבר חוזר לחדרו אחר יום גדוש ומלא. הוא חוזר לא לחדר בו נתעורר בבוקר, אלא למקום מגורים שונה, החייב מעתה להפוך למשכנו הקבוע באמת. המקום הוא תערוכת עולם פקפאי מוזר עם קווים ריאליסטיים. זהו ארמון עתיק מלא רוים. הדיטות התחתונות מפוארות ביותר, ואילו העליונות, בהן חדרו של הסופר, עלובות ומסכנות. ההשוואה בין איטליה העתיקה ואיטליה החדשה ממש מתבקשת. הפאר הוא העבר, העלוב הוא ההווה. והנה על גבול הישן וחדש, הפאר של הקומות התחתונות והעוני של הקומות העליונות, מילל כלב יללות בוראות, המקפאות את הדם. הוא אינו רוצה לתת לאנשים לעבור על פניו. מתברר שהוא שומר על גווית אדונו המת, ושכוע גפל שיכור בחדר המדרגות, ונפח את נשמתו. משפחתו של המת אינה מתעניינת, אינה יוצאת מדירתה. המנוח היה חוזר תכופות שיכור לביתו, ואינם מרגישים בכל דבר מיוחד. וכך גוסס ההווה על מדרגות העבר, ונשאר שם, מת, כל הלילה ואף ביום שלאחריו.

למחרת מקבל הסופר ידיעה דחופה שדודו הרופא, המתגורר בנפולי, חולה אנוש. הנסיעה לנפולי אף היא דומה לסיוט מוזר, לתיאור הלקוח מספר מעשיות עם מאורעות שוודיים וגנבים. הנוסעים באמת נתקלים בשוודי. הדרכים באיטליה שלאחר המלחמה עדיין משובשות. אך השוודי אינו שוודי מפורא של ימים עברו, אלא איכר העב, חסר אדמה. כאשר מגיע הסופר לבסוף לבית דודו, שהיה לו אב רוחני, כבר אין הדוד חי. הוא השאיר אתריו ירושה: שעון אומגה יקר, זהה בדיוק לשעון האב, שנשבר לפני יומיים.

האינטרמצו שבין הזמנים נסתיים. מעתה שוב יכלל הכל בדפיקות השעון. היה זה רצון האב והאב הרוחני. מנפולי חוזרים בלווית צבא, ושוב אין אימת שוודים בדרכים. מה שהיה מעבר להווה חלף, הברומא מפציע יום חדש. חנינם של שני הספרים שדברתי עליהם הוא בעיקר בהעמדת ענייני יום-יום בהארה מוזרה; בהבלטת הבלתי מצוי, התמהוני, בתוך עצם גבולות המצוי. לסאורה כאן תיאור של רומא לאחר המלחמה; אך התיאור מקבל משמעות סמלית — ים העכברושים הנע, הזונה בעלת הרגל האחת, הנחש היונק משדי אשה, הכלב השוטה, השוודי עלי דרכים. אף ישיבות הממשלה ואספות מפלגתיות (קמה יכול להיות פרוואי מאלה) מקבלות משמעות מוזרה ודמיונית. דומה שהספר "השעון" אינו בנוי בתשומת לב. מאורעות הגילים של ימים ספורים מסופרים במילואם. רק במבט שני אנו עומדים על בניינו המכוון של הספר, הדחוס בין

השעון אינו מחקתק בארץ שכוחת אל

שבירת שעון וקבלת שעון חדש, בין הפסקת חיים ומוות והתחלה חדשה. קשה
לחייק את הספר "השעון" דיוק מונחי מדוקדק, למגותו באסכולה מסוימת. אין
גם צורך בכך.

אפריל, 1963

הערות :

1. "L'Orologio", Carlo Levi, 1950.
2. "Cristo si è fermato a Eboli", Carlo Levi, 1945.